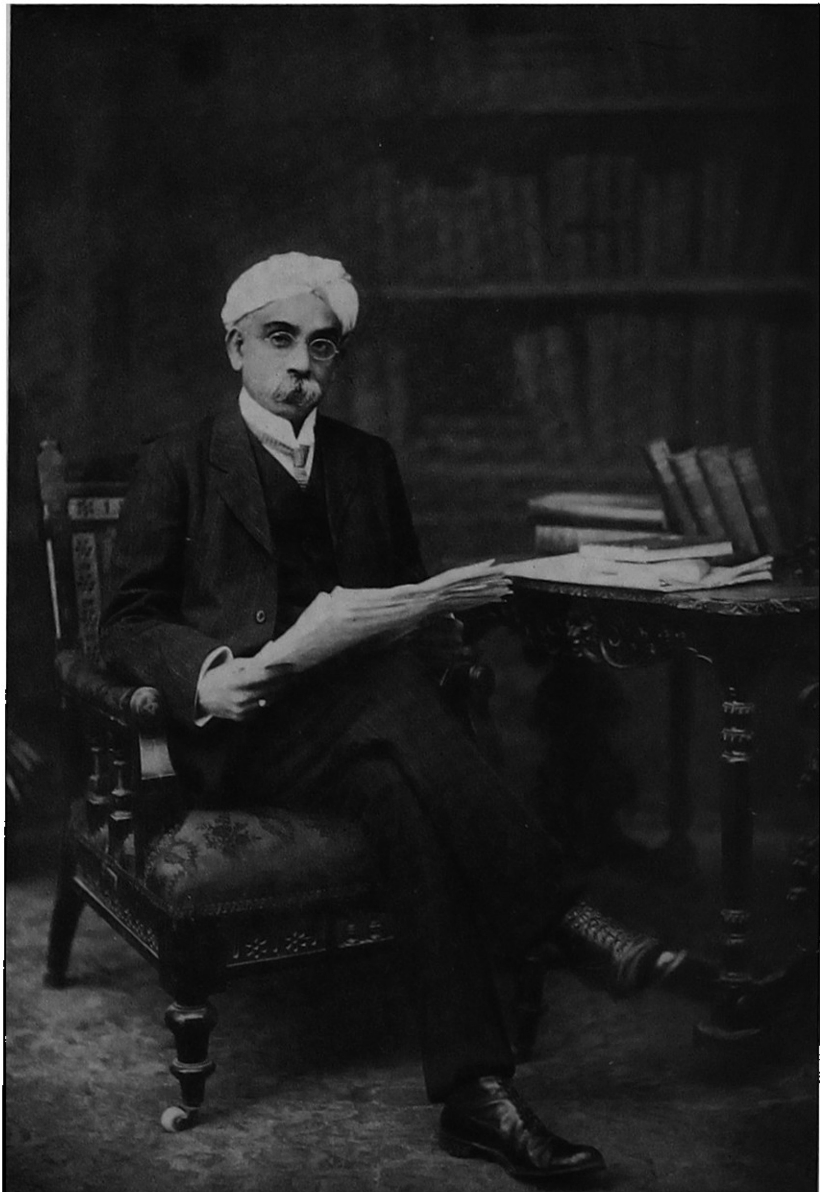

मुख्य प्रधान-इंदूर [इ. स. १९१३]

नारायण गणेश चंदावरकर

लेखक

द्वारकानाथ गोविंद वैद्य

कर्नाटक पब्लिशिंग हाउस, मुंबई २

प्रकाशक
एम्. एन्. कुळकर्णी
मालक
कर्नाटक पब्लिशिंग हाऊस,
मुंबई २

[सर्व हक्क ग्रंथकर्त्याकडे]

मुद्रक
एम्. एन्. कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रिंटिंग प्रेस,
कर्नाटक हाऊस,
मुंबई २

निवेदन

कित्येक वर्षांपूर्वी सर नारायण चंदावरकर ह्यांचें चरित्र लिहिण्याची जबाबदारी पत्करल्यानंतर मार्गांत अनेक अडचणी आल्या. चरित्रलेखनास प्रारंभ करण्यापूर्वी तरुण मित्र श्री. गणेश लक्ष्मण चंदावरकर ह्यांस बरोबर घेऊन चंदावर, होनावर, कारवार वगैरे भाग पाहून आलों. नारायणरावांचें जन्मस्थान, ज्या घरांत मिशनरींची शाळा होती तें घर, रवींद्रनाथ ठाकूरसारख्या कवीस मोहून टाकणारें कारवार येथील सृष्टिसौंदर्य पाहिलें, आणि परमेश्वराच्या प्रेरणेनें कार्यास प्रारंभही केला. नंतर प्रकृति एकाएकीं ढांसळली व सर्व ग्रंथ तेथेंच संपणार असें सर्वांस वाटूं लागलें. परंतु चरित्रलेखनाचें कार्य पूर्ण व्हावें अशी परमेश्वराची इच्छा होती. मध्यंतरीं **सुबोधपत्रिकेच्या** हीरकोत्सवाचा खास अंक व श्री. बी. बी. केसकर संपादित **संसार व धर्मसाधन** हा ग्रंथ ह्यांचें प्रकाशन ह्यामुळें हें काम मार्गे पडलें व आज ता. १४ मे रोजीं सर नारायण चंदावरकरांच्या चौदाव्या पुण्यतिथीच्या दिवशीं परमेश्वराच्याच प्रेरणेनें सुरू झालेला हा चरित्रग्रंथ त्याच्याच कृपेनें पूर्ण होऊन वाचकांस सादर केला जात आहे.

चरित्रलेखनास अवश्य अशीं सर्व उपलब्ध साधनें श्री. विठ्ठलराव चंदावरकर ह्यांनीं मोठ्या आनंदानें माझ्या स्वाधीन केलीं व वेळोवेळीं चरित्राचीं प्रकरणें वाचून सूचना केल्या ह्याबद्दल त्यांचे मी प्रथम मनःपूर्वक आभार मानतों. त्याचप्रमाणें श्री. सीताराम सुंदरराव पाटकर ह्यांनीं दोन महत्त्वाचीं प्रकरणें फार काळजीपूर्वक तपासलीं व महत्त्वाच्या सूचना केल्या ह्याबद्दल त्यांचे कितीही आभार मानिले तरी ते थोडेच होणार आहेत. तसेंच प्रो. नरहर रघुनाथ फाटक ह्यांनीं अगदीं प्रथमपासून अखेरपर्यंत नानाप्रकारें सहाय्य केलें, वारंवार उत्तेजन दिलें, अनेक विषयांची चर्चा केली, अनेक सूचना आपुलकीच्या भावनेनें केल्या ह्याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत ऋणी आहें. प्रो. वसंतराव नाईक ह्यांनीं सर नारायण ह्यांचा पत्रव्यवहार मजबरोबर वाचला व चरित्राची रूपरेषा ठरवितांना विचारविनिमय केला ह्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहें. माझे तरुण मित्र व बंधु श्री. गणेश लक्ष्मण चंदावरकर ह्यांनीं शेवटलीं प्रुफें काळजीपूर्वक वाचलीं व प्रथमपासून अखेरपर्यंत नानाप्रकारें सहाय्य केलें ह्याबद्दल परमेश्वर त्यांचें कल्याण करो व आपली सेवा करून घेवो अशी त्यांचेसाठीं परमेश्वरापाशीं प्रार्थना करितों. कर्नाटक प्रेसचे मालक श्री. मंगेशराव कुळकर्णी ह्यांनीं गेलीं

कित्येक वर्षें चरित्रासंबंधानें वारंवार चौकशी केली; आणि तें लिहून तयार झाल्यावर मोठ्या संतोषानें स्वतःचेंच कार्य असें समजून अल्पावधींत छापून तें प्रसिद्ध केलें ह्याबद्दल त्यांचे मी मनःपूर्वक आभार मानतों. त्यांनीं मनावर घेतलें म्हणूनच चरित्रग्रंथ आज प्रसिद्ध होत आहे एवढें सांगितलें म्हणजे त्यांच्या आस्थेची सर्वांस कल्पना होईल. नारायणराव चंदावरकरांच्या दीर्घ व निकट सहवासाचा ज्यांस लाभ झाला होता, नारायणरावांचें चरित्र अगदीं लहानपणासून तों अखेरपर्यंत ज्यांनीं पाहिलें होतें व स्वतः नारायणरावांच्या ठिकाणीं ज्यांचे संबंधानें अत्यंत आदर होता असे बहु सन्मान्य बंधु श्री. बा. बा. कोरगांवकर ह्यांनीं ह्या चरित्राचीं कांहीं प्रकरणें आस्थेनें वाचून कांहीं सूचना केल्या, आपलें समाधान व्यक्त केलें व आशीर्वाद दिला ह्याबद्दल मीं त्यांच्या चरणांचें वंदन करितों.

श्री. गणेश चंदावरकर ह्यांच्या बरोबर ज्यावेळीं आम्ही कारवार येथें तिकडील प्रांत पाहण्यासाठीं गेलों होतों, त्यावेळीं तेथील म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष रावसाहेब मंजूनाथ विठ्ठल कायकिणी, सर नारायण ह्यांचे मामा व लहानपणचे सहाध्यायी, ह्यांनीं आम्हांस पुष्कळ सहाय्य केलें; आपल्या लहानपणच्या आठवणी ताबडतोब सांगितल्या व आम्हांस उत्तेजन दिलें. रावसाहेब हा चरित्र-ग्रंथ पूर्ण झालेला पहावयास हयात नाहींत! हा ग्रंथ नुसता पाहूनही त्यांस आनंद झाला असता इतकी सर नारायण ह्यांच्यावर त्यांची भक्ति होती. त्यांस गेल्या मार्च महिन्यांत कारवार येथें देवाज्ञा झाली.

शेवटीं ज्या दयाघन परमेश्वरानें हें चरित्रलेखनाचें कार्य हातीं घ्यावें अशी प्रेरणा केली, गेलीं आठ नऊ वर्षें त्या पुण्यात्म्याच्या विचारांच्या व ध्येयांच्या निकट सहवासांत मला ठेविलें व हें चरित्र पूर्ण करण्याचें सामर्थ्य दिलें त्या परमेश्वराच्या चरणीं अत्यंत नम्रपणें लीन होऊन आधुनिक काळांतील त्याच्या एका खऱ्या सेवकाचें, भक्ताचें हें चरित्र त्यासच अर्पण करितों.

मुंबई,
प्रार्थनामंदिर.
ता. १४ मे १९३७

द्वारकानाथ गोविंद वैद्य

अनुक्रमणिका.

निवेदन— १–२

प्रकरण पहिलें—कांहीं ऐतिहासिक माहिती— १–१६

चंदावर १; होनावर ६; कारवार १३.

प्रकरण दुसरें—बाळपण व शिक्षण— १७–४१

उच्च शिक्षण व कॉलेजांतील अनुभव २८; प्रिल्यूड काव्यानें केलेलें कार्य ३५.

प्रकरण तिसरें—संपादक व लेखक— ४२–८६

आधीं सामाजिक कीं राजकीय? ४७; सामाजिक सुधारणा व कायदा ५५; दादाजी विरुद्ध रखमाबाई ६९; लॉर्ड रिपन ७३; सर वुइल्यम वेडरबर्न ७६; स्त्रियांचें उच्च शिक्षण ७८.

प्रकरण चौथें—इंग्लंडांतील अनुभव व कामगिरी— ८७–१४२

बोटीवरील अनुभव ८९; पहिले कटु अनुभव ९०; पुढील कामगिरी ९३; कामगारवर्गासंबंधाचे अनुभव ९९; पुढाऱ्यांच्या भेटी व संभाषणें ११४; मि. जॉन ब्राईट १२१

प्रकरण चौथें—(अ) वकील व न्यायाधीश— १४३–१९६

कायद्याचा अभ्यास करणारे विद्यार्थि १६२; कांहीं गुणदोष १६९; ओरिजिनल साईडचे जज्ज १७३; हायकोर्टाचा सुवर्णमहोत्सव १७८; ताईमहाराज खटला १८४.

प्रकरण पांचवें—सामाजिक सुधारणा— १९७–२४८

लोकसंग्रह, शास्त्राधार व शास्त्रीपंडित २१२; विधवाविवाह २२०; जातिभेद २२३; पावित्र्य हा पाया २३३; कौटुंबिक जीवन व त्याचें पावित्र्य २३५; सामाजिक परिषद २४६.

प्रकरण सहावें—प्रार्थनासमाजांत दाखल होण्यापूर्वी— २४९–२६१

प्रकरण सातवें–प्रार्थनासमाज व शिकवण– २६२–२७४

प्रकरण आठवें–आध्यात्मिक जीवन– २७५–२९६

प्रकरण नववें–नारायणराव व तरुण पिढी– २९७–३२०

प्रकरण दहावें–पित्याचीं पुत्रास पत्रें– ३२१–३३५

अभ्यास ३२२; लोकांशीं कसें वागावें ३२५; इंग्लिश समाज व शहरें ३२६; शिक्षण व राजकारण ३२७; स्वतंत्र वाचन ३३०; धर्म ३३२; पत्रांतील उपदेश ३३४.

प्रकरण अकरावें–अस्पृश्यतानिवारण– ३३६–३४५

प्रकरण बारावें–इंदूरचे मुख्य दिवाण– ३४६–३६७

इंदूर येथील काम ३५२; महाराजांचें प्रत्यागमन ३५६; महाराजांचें दुसरें लग्न ३५७; पुढला प्रकार ३५९; हस्ताक्षर व सही ह्यांचे नमुने ३६३;

प्रकरण तेरावें–राजकारण– ३६८–४२२

मुंबईंतील नवजीवन ३६९; पुण्यांतील नवजीवन ३७४; राष्ट्रीयसभा ३८३; प्रांतिक परिषदेचे अध्यक्ष ३८८; मि. ह्यूम व नारायणराव ३९२; राष्ट्रीय सभेचे अध्यक्ष ४००; नंतरचें कार्य व लेखन ४०९; शेवटला लेख ४१९.

प्रकरण चौदावें–शिक्षणविषयक कार्यें व विचार– ४२३–४४९

पदवीदान समारंभाच्या वेळचीं भाषणें ४३७.

प्रकरण पंधरावें–चरित्र संगति– ४५०–४९४

विलायतेंतील कामगिरी व लोकमत ४५०; लेडी डफरिन स्मारक फंड ४५२; युनिव्हर्सिटी फेलो ४५३; १८९२–९६, ४५४; लेजिस्लेटिव्ह कान्सिल ४५५; अध्यक्ष व न्यायमूर्ति ४६३; सर झाल्यानंतर ४६५; अस्पृश्यतानिवारण पहिली परिषद ४६९; इंदूरहून परत आल्यावर

४७१; अस्पृश्यतानिवारण दुसरी परिषद ४७२; श्री. सौ. लेडी लक्ष्मीबाई चंदावरकर ४७३; एलएल. डी. पदवी ४७८; सर नारायण व लॉर्ड सिंह ४७९; नव्या कौन्सिलचे अध्यक्ष ४८०; शेवटचें दुखणें व अखेर ४८३; अस्थि-यात्रा ४८५; आधुनिक काळांतील एकनाथ महाराज ४८६; दुःखप्रदर्शन ४८७.

प्रकरण सोळावें–कांहीं संभाषणें– ४९५–५२७

ज्ञानेश्वरींत अर्थशास्त्र व निःशब्द प्रार्थना ४९५; भगवद्गीता, ज्ञानेश्वरी, प्रतुलसोम इ. ४९८; शब्दोच्चारावांचून देवपूजा ५०२; डॉ. मॅक्निकल, अद्वैत इ. ५०४; तेलंग, रानडे आणि टिळक ५११; युरोपिअनांचा शिरजोरपणा ५१३; प्रो. कर्वे ह्यांची स्त्रियांची युनिव्हर्सिटी व धर्म ५१४; ज्ञान, शहाणपणा, बंगालचे संत ५१७; मि. मैत्र व सर नारायण ५१९; भावनाप्रधान बंगाली ५२०; नैराश्य ५२०; सर नारायण व रविंद्रनाथ ठाकूर ५२२; मागासलेले व अस्पृश्य ५२३; गांधीजी-वरील लोकांची भक्ति ५२४.

प्रकरण सतरावें–सर नारायण ह्यांचें विशिष्टत्व– ५२८–५४१

परिशिष्ट–हिंदु धर्माचें अंतरंग– ५४२–५६७

संन्याशी कीं गृहस्थ ५४६; मल्हारी महार ५५०; कुटुंबवत्सल हरि ५५४; पुरुषाचें जें हित तेंच स्त्रीचें ५५८; आचार ५६२.